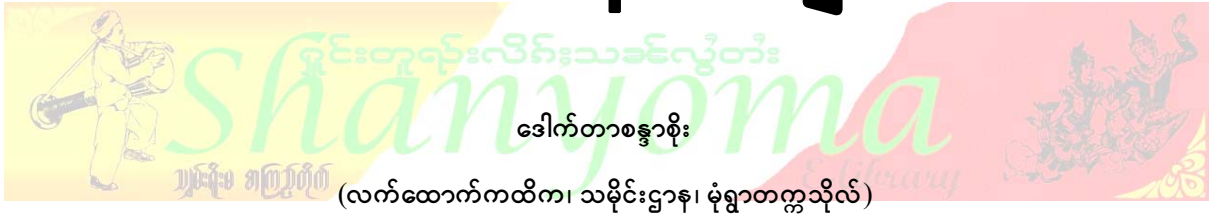

ဝန်းသိုစော်ဘွားများနှင့်စော်ဘွားများ၏ ဘွဲ့၊ အစီးအနင်းများ

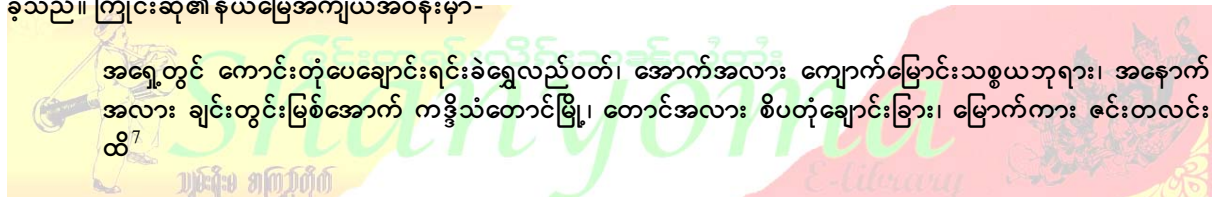
မြန်မာ့သမိုင်းသုတေသနစာစောင်၊ ၂၀၁၂ ခုနှစ်၊ ဇွန်လ၊ အမှတ် (၂၂)၊ နှာ ၁၆၅-၁၈၄ ထိ။

ဝန်းသိုမြို့သည် မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်းတွင် ရှိပြီး ရှမ်းလူမျိုးများ အများစုနေထိုင်ရာဒေသ ဖြစ်သည်။ ရှမ်းလူ မျိုးတို့သည် ခရစ်နှစ်လောက်တွင် ယခုယူနန်၌ နေထိုင်ကြပြီး ၆ ရာစုတွင် နိုင်ငံတည်ထောင်ခဲ့သည်။ ထိုနိုင်ငံကို တရုတ်တို့ က တောင်ဘက်ဆော့ခံသူ အုပ်ချုပ်သော ရှမ်းမျိုးများနေထိုင်သည့်နန်ဆော(သို့)နန်ကျောင်နိုင်ငံဟုခေါ်၍ မြို့တော်မှာ တာလီ ဖြစ်သည်။ နန်ကျောင်နိုင်ငံသည် ခရစ်နှစ် ၉ ရာစုတွင် ဩဇာကျဆင်းစပြုပြီး ခရစ်နှစ် ၁၂၅၃ တွင် မွန်ဂိုတို့က နန် ကျောင်နိုင်ငံ၏ မြို့တော် တာလီကို သိမ်းခဲ့သောကြောင့် ရှမ်းတို့ ဖရိုဖရဲဖြစ်၍ ဘေးကင်းရာ တောင်အရပ်သို့ ဆင်းခဲ့ရာမှ မြန်မာ၊ ထိုင်း၊ လော၊ ဗီယက်နမ်နိုင်ငံများသို့ ဝင်ရောက်ခဲ့ကြသည်။¹ ယင်းရှမ်းများကို မောရှမ်းဟုခေါ်ပြီး ယခုရှမ်းပြည် နယ်နှင့်မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်းသို့ အများဆုံး ဝင်ရောက်နေထိုင်ကြသည်ဆိုသော်လည်း ခရစ်နှစ် ၇၄၀ တွင် မြန်မာနိုင်ငံ အတွင်းရှိ မိုးမိတ်နိုင်ငံတော်အား ကျိုင်းဟုံစော်ဘွားကြီးက အုပ်ချုပ်နေသောကြောင့် ရှမ်းလူမျိုးများ မြန်မာနိုင်ငံအတွင်း ရောက်နှင့်နေပြီဟုဆိုနိုင်ပါသည်။²

ဝန်းသိုဟူသောအမည်သည် ရှမ်းဘာသာဖြင့် ကျားမြို့ဟုအဓိပ္ပါယ်ရသည်။³ ဝန်းသိုမြို့ ဖြစ်လာမည့်နေရာတွင် အခြားအမည်ခြောက်ခုဖြင့် ထင်ရှားခဲ့သည်ကို တွေ့ရသည်။⁴ ကြိုင်းဆေ၊ ကြိုင်းဆို၊ မိန်းဆို၊ ကြိုင်းတောင်၊ သင်လဲစင်လဲ၊ ဗျူပူရ အမည်များမှ ဝန်းသိုမြို့ဖြစ်လာရာ ကြိုင်းဆေကို ကျားဖြူမင်းနှင့်တရုတ်ပြည်ဥတိဘွား၏ သမီးစောလှမယ်တို့မှ မွေးဖွားသော စတုတ္ထမြောက်သား သိုဟုံဘွားက ခရစ်နှစ် ၉၄၁ တွင် အုပ်ချုပ်ခဲ့သောကြောင့်⁵ ပုဂံခေတ်ထက် စော၍ ရှိနေ သည့်ဒေသဟုဆိုနိုင်ပါသည်။ ပုဂံခေတ်၌ အရိမဒ္ဒနာပူရသည် တစ်ဆယ့်တစ်ရာစုတွင် မြန်မာနိုင်ငံ၏ မြို့တော် ဖြစ်လာပါ သည်။ နိုင်ငံ၏ အကျယ်အဝန်းမှာ-

မြောက်ဘက်၌ ဗန်းမော်၏ အနောက်ဘက်ကမ်းရှိ ငဆောင်ချမ်းမှသည် တောင်ဘက်၌ တလိုင်းသရေအထိ၊ အရှေ့ တွင် သံလွင်မြစ်မှသည် မစ္စကီရ်(ချင်းတောင်)⁶ အထိဖြစ်သဖြင့် ကြိုင်းဆေသည် ပုဂံခေတ်တွင် မြန်မာဘုရင်၏ ပိုင်နက်နယ်မြေအတွင်း ရှိသည်ကို တွေ့ရပါသည်။

ပင်းယစည်သူ(၁၃၄၀-၄၄)လက်ထက် ခရစ်နှစ် ၁၃၄၃ တွင် စော်ဘွားဟော်မိုးဟံက ကြိုင်းဆိုဟုခေါ်ဝေါ်သမုတ် ခဲ့သည်။ ကြိုင်းဆို၏ နယ်မြေအကျယ်အဝန်းမှာ-

အရှေ့တွင် ကောင်းတုံပေချောင်းရင်းခဲရွှေလည်ဝတ်၊ အောက်အလား ကျောက်မြောင်းသစ္စယဘုရား၊ အနောက် အလား ချင်းတွင်းမြစ်အောက် ကဒ္ဒိသံတောင်မြို့၊ တောင်အလား စိပတုံချောင်းခြား၊ မြောက်ကား ဇင်းတလင်း ထိ⁷

ဟုသမုတ်ခဲ့သည်။ အင်းဝခေတ် မင်းကြီးစွာစော်ကဲ(၁၃၆၇-၁၄၀၀)လက်ထက် ခရစ်နှစ် ၁၃၇၁ တွင် မိုးညှင်းစော်ဘွား၏ ပိုင်နက်နှင့်မြန်မာမင်းပိုင်နက်ကို ပိုင်းခြားသော နယ်ခြားမှတ်တိုင် စိုက်ထူခဲ့သဖြင့်⁸ မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်း၌ မိုးကောင်း စော်ဘွား၊ မိုးညှင်းစော်ဘွားများ အားကောင်းနေကြောင်း ထင်ရှားသော်လည်း ဝန်းသိုဖြစ်လာမည့်ဒေသရှိ စော်ဘွားများ ၏ပါဝင်ဆောင်ရွက်မှုကို မတွေ့ရသေးပေ။ စော်ဘွားခွန်ဆိုင်အုပ်ချုပ်စဉ် ခရစ်နှစ် ၁၃၈၈ တွင် ကြိုင်းဆိုကို မိန်းဆိုဟု သမုတ်ခဲ့ပြီး ခရစ်နှစ် ၁၃၉၁ တွင် စော်ဘွားစောကြယ်က ဆက်လက်အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ အင်းဝမင်းခေါင်(၁၄၀၀-၁၄၂၃) လက်ထက် ခရစ်နှစ် ၁၄၁၀ တွင် မိန်းဆိုကို မိုးညှင်းမြို့စား၏ ညီတော် နော်ရထာ စားစဉ် ငါးခရိုင်⁹ ဖွဲ့၍ အုပ်ချုပ်ခဲ့ရာ ခရစ် နှစ် ၁၄၃၄ တွင် စော်ဘွားစောအောင်ညို၊ ခရစ်နှစ် ၁၄၃၆ တွင် စော်ဘွားစောနောင်မွန်က အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ ထိုမှတစ်ဆင့် စော်ဘွားစောခမ်းကြည်လက်ထက်တွင် ကြိုင်းတောင်ဟုခေါ်ဝေါ်သမုတ်ခဲ့သော်လည်း ကြိုင်းတောင်ဟု ပြောင်းလဲခေါ် ဝေါ်သော ခုနစ်အတိအကျကို မသိရချေ။¹⁰ သို့ဟန်ဘွား(၁၅၂၇-၄၂)လက်ထက် ၁၅၈၃ ခုနှစ်တွင် ကြိုင်းတောင်မြို့အား စော်ဘွားစောညီက သင်လဲစင်လဲ(စည်လဲ)မြို့¹¹ဟု ခေါ်ဝေါ်ခဲ့ပြီးနောက် ထိုနှစ်မှာပင် စော်ဘွားစောအင်ခမ်း ဆက်လက်

1 ဒေါက်တာသန်းထွန်း၊ ခေတ်ဟောင်းမြန်မာရာဇဝင်၊ ရန်ကုန်၊ စာလုပ်ငန်းပုံနှိပ်တိုက် ၂၀၀၂၊ စာ ၄၆-၄၇။(နောင်ကိုးကားလျှင် သန်းထွန်း၊ ၂၀၀၂ ဟုဖော်ပြမည်)
2 စမ္မူဒီပဉ္စဆောင်းကျမ်း(သတိုးသုဓမ္မဒေါက်တာဂျေအက်စ်မာနီဗယ်နှင့်ဒေါက်တာမေမောင်တင်(တည်းဖြတ်))၊ ရန်ကုန်၊ မြန်မာနိုင်ငံသုတေသနအသင်း၊ ၁၉၆၀၊ စာ ၃၅။
3 ဒေါက်တာသန်းထွန်း၊ မြန်မာသမိုင်းနိဒါန်း၊ ရန်ကုန်၊ အာရောဂျ်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၂၀၀၁။ စာ ၃၇။
4 ခန္တီးဆရာတော် ဘဒ္ဒန္တသုဇန၊ ဝန်းသိုရာဇဝင်သစ်၊ ရန်ကုန်။ နဝရတ်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၈(နောင်ကိုးကားလျှင် သုဇန၊ ၁၉၉၇ ဟုဖော်ပြမည်)
5 သုဇန၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၁၁။
6 သန်းထွန်း၊ ၂၀၀၂၊ စာ ၃၃။
7 (က)ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ လက်နိပ်စက်မှု၊ ဗန်းမောက်မြို့နယ်၊ စက်တောရွာ ဘုန်းကြီးကျောင်းစာစု။ စာ ၁၃၉-၁၄၀(နောင်ကိုးကားလျှင် ဝန်းသိုစစ်တမ်း ဟုဖော်ပြမည်)
(ခ)သုဇန၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၈။
8 ဦးကုလား၊ မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ ပထမတွဲ၊ ရန်ကုန်။ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၁။ စာ ၃၆၃။
9 (က)၁)မဲဇာထီးခန်း၊ (၂)ပင်းလယ်မိုးတား၊ (၃)ပင်းသာ၊ ပင်ချိုင်း၊ အင်းထောက်သာ၊ (၄)မိုင်းကိုင်း၊ (၅)မန်လောင်
(ခ)မောင်ကျော်ရှင်း၊ ဝန်းသိုစော်ဘွားဦးအောင်မြတ်၊ ရန်ကုန်၊ စာပေဗိမာန်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၉၃။ စာ ၃၅။
10 သုဇန၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၈။
11 ယင်း

အုပ်ချုပ်ရာ ပင်းယ၊ စစ်ကိုင်း၊ အင်းဝခေတ်တွင် ဝန်းသို၌ စော်ဘွားရှစ်ဦး ကြီးစိုးသကဲ့သို့ ဝန်းသိုမြို့ကို အမည်သုံးမျိုးဖြင့် ထင်ရှားစေသည်ကို တွေ့ရပါသည်။¹²

တောင်ငူခေတ် ဘုရင့်နောင်(၁၅၅၁-၈၁)လက်ထက်တွင် မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်းရှိ ရှမ်းနယ်များကို ခရစ်နှစ် ၁၅၆၆ တွင် ချီတက်သိမ်းပိုက်ရာ၌-

မိုးနဲညောင်ရွှေကို ရှိနှင့်စေဦး၊ မိုးကောင်း၊ မိုးညှင်းစော်ဘွားတို့သည် အထက်မြန်မာနိုင်ငံအလုံးကို နှမ်းနယ်သကဲ့သို့ မွေ့နှောက်ဖျက်ဆီးဖူးလေသည်။ အင်းဝရွှေနန်းကိုလည်း စလုံးသား သိုဟံဘွားကို နန်းတင်ဖူးလေသည်။ ယင်းသို့ဖြစ်သောကြောင့် မိုးကောင်း၊ မိုးညှင်းကို အရင်ချီ၍ ယူသင့်သည်။¹³

ဟု ကောက်ချက်ချခဲ့သဖြင့် မြန်မာပြည်မြောက်ပိုင်းရှိ မိုးကောင်းစော်ဘွား၊ မိုးညှင်းစော်ဘွားတို့ အားကောင်းနေသည့်အချိန်တွင် ဝန်းသိုဖြစ်လာမည့်ဒေသ၏ စော်ဘွားများအခန်းကဏ္ဍ ပါဝင်လာသည်ကို မတွေ့ရပေ။

ဝန်းသိုဖြစ်လာမည့်သင်လဲစင်လဲမြို့အား ၁၅၇၃ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားမင်း ကတူးက အုပ်ချုပ်၍ ၁၅၇၅ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားစောသိုရဲက အုပ်ချုပ်ခဲ့ပြီးနောက် ဘုရင့်နောင်က ထော်ညီအား စော်ဘွားခန့်၍ ၉ ခရိုင်¹⁴ ဖွဲ့ကာ အုပ်ချုပ်စေခဲ့သည်။¹⁵ အကျယ်အဝန်းမှာ-

အရှေ့ကို ရောဝတီမြစ်အထိ၊ အရှေ့တောင်ကို ဇင်းမြေနှင့်ကျောခိုင်း၊ အနောက်တောင်ကို မြေတူးမြို့မြေနှင့်ကျောခိုင်း၊ အနောက်ကို မော်တုံချောင်းနှင့်ကျောခိုင်း၊ အနောက်မြောက်ကို သောင်သွပ်မြေနှင့်ကျောခိုင်း၊ မြောက်ကို ရေပေါ်မီးမြေနှင့်ကျောခိုင်း၊ အရှေ့မြောက်ကို မိုးမိတ်မြေနှင့်ကျောခိုင်း။¹⁶

တို့ဖြစ်သည်။ နန္ဒဘုရင်(၁၅၈၁-၉၉)လက်ထက် စော်ဘွားစောအောင်ခံဘွားက အုပ်ချုပ်ပြီး ၁၅၉၉ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားစောဆိုင်ခန်းက ကြီးစိုးခဲ့သည်။ အနောက်ဖက်လွန်(၁၆၀၅-၁၆၂၈)လက်ထက် ၁၆၁၉ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားစောကော်ညိုက အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ ၎င်းကွယ်လွန်ပြီးနောက် ဇနီးဖြစ်သူ စောနင်းအံ့က ရင်ခွင်ပိုက်အဖြစ် အုပ်ချုပ်ခဲ့သောကြောင့် ရင်ခွင်ပိုက်အုပ်ချုပ်မှုကို အမျိုးသားများက ဆောင်ရွက်သော်လည်း ဝန်းသိုစော်ဘွားရာထူးအတွက် အမျိုးသမီးမှ ရင်ခွင်ပိုက်အဖြစ် အုပ်ချုပ်သည်ကို ထူးခြားစွာ တွေ့ရှိရပါသည်။¹⁷ သာလွန်မင်း(၁၆၂၉-၄၈)လက်ထက် ၁၆၃၈ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားဦးသူရက သင်လဲစင်လဲမြို့ကို ဗျူပူရဟုပြောင်းလဲသမုတ်ခဲ့သည်။¹⁸ ၁၆၄၇ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားစောစစ်နိုင်က အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ ပြည်မင်း(၁၆၆၁-၇၂)လက်ထက် ၁၆၇၁ ခုနှစ်တွင် စော်ဘွားဦးကျော်က အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။¹⁹ သို့သော်လည်း စော်ဘွားဦးကျော်သည် မိုးညှင်းစော်ဘွားအဖြစ်နှင့်ပြောင်း၍ အုပ်ချုပ်သောကြောင့် ဗျူပူရမြို့တွင် ဦးကြည်ဖော်က စစ်ကဲရာထူးဖြင့် ၁၆၉၇ ခုနှစ်မှစတင်၍ အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ စနေမင်း(၁၆၉၈-၁၇၁၄)လက်ထက်တွင် စစ်ကဲဦးစွန်က အုပ်ချုပ်ပြီး ၁၇၀၃ ခုနှစ်တွင် စစ်ကဲဦးကြောင်ဖြူက အုပ်ချုပ်သည်။²⁰ တနင်္ဂနွေမင်း(၁၇၁၄-၃၃)လက်ထက်၌ ဝန်းသိုမြို့တွင်မည့် ဗျူပူရမြို့အား စော်ဘွားရာထူးဖြင့် ဦးမြတ်ခေါင်က အုပ်ချုပ်သည်ကို တွေ့ရပါသည်။²¹ တောင်ငူခေတ်တွင် စော်ဘွား(၁၀)ဦးဖြင့် အုပ်ချုပ်ခဲ့ပြီး စစ်ကဲ(၃)ဦးဖြင့် ကြီးစိုးသကဲ့သို့ ဝန်းသိုမြို့အမည်ကိုလည်း အခြားအမည်နှစ်ခုဖြင့် ထင်ရှားစေခဲ့သည်။ စော်ဘွားအုပ်ချုပ်ရာမှ မည်သည့်အကြောင်းကြောင့် စော်ဘွားဆက်ပြတ်၍ စစ်ကဲများ အုပ်ချုပ်ခဲ့ရသည်ကို အတိအကျ မပြောနိုင်ပါ။ သို့သော်လည်း ဝန်းသိုဒေသရှိ စော်ဘွားတို့သည် မိမိတို့၏နယ်မြေကို ကျယ်ဝန်းလာစေရန် ရည်ရွယ်၍ မိုးညှင်းစော်ဘွားအဖြစ် အုပ်ချုပ်ခဲ့ပြီး မိမိနယ်မြေအား စစ်ကဲရာထူးဖြင့် အုပ်ချုပ်စေခြင်းလည်း ဖြစ်နိုင်ပါသည်။ ဤအခြင်းအရာကို ကြည့်ခြင်းဖြင့် မိုးညှင်းစော်ဘွားများ တောင်ငူခေတ်တွင် အင်အားမှီးမှိန်လာသည်ဟုဆိုနိုင်ပါသည်။

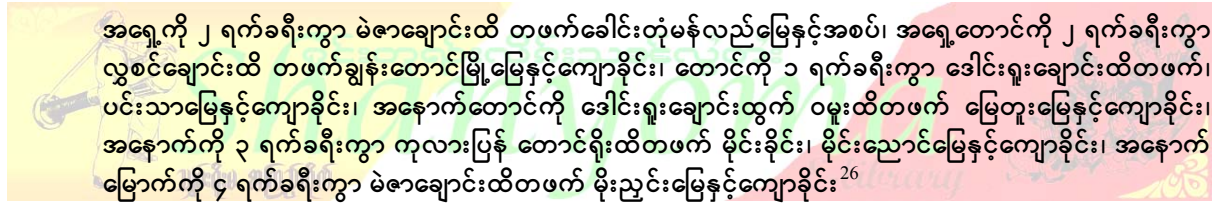
12 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၆။
13 မှန်နန်းမဟာရာဇဝင်တော်ကြီး၊ ဒုတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်။ ပြန်ကြားရေးဝန်ကြီးဌာန၊ ၁၉၉၇။ စာ ၃၀၈-၃၀၉။
14 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၆။
15 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၆။ (၁)မိုးတား၊ (၂)ထီးချိုင့်၊ (၃)ခဲဇာ၊ (၄)ဗန်းမောက်၊ (၅)ပင်သာ၊ (၆)ပင်ကျိုင့်၊ (၇)အင်းထောက်သာ၊ (၈)မိုင်းခိုင်၊ (၉)မန်လောစီစား။
16 ဒေါက်တာရီရီ၊ "ကုန်းဘောင်ခေတ်ဦးမြို့နယ်အုပ်ချုပ်ပုံ"၊ စာပေနှင့်လူမှုသိပ္ပံဂျာနယ်၊ ရန်ကုန်၊ သုတေသနလုပ်ငန်းများ ဖွံ့ဖြိုးရေးနှင့်ညှိနှိုင်းရေးကော်မတီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၆(နောင်ကိုးကားလျှင် ရီရီ၊ ၁၉၆၈ ဟုဖော်ပြမည်)။
17 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၈။
18 သုဇန၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၈။
19 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၆-၁၂၈။
20 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၈။
21 ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၇။

ကုန်းဘောင်ခေတ်၊ ဆင်ဖြူရှင်(၁၇၆၃-၁၇၇၆)လက်ထက် ၁၁ ဇန္နဝါရီ ၁၇၆၄ တွင် စော်ဘွားဦးအောင်ညိုက ဗျူဟာ ပူရမြို့ကို ဝန်းသိုမြို့ဟု သမုတ်ခဲ့သည်။²² ဝန်းသိုစော်ဘွား အုပ်ချုပ်သော နယ်အတွင်း ရွာပေါင်း ၁၀ ရွာ²³၊ တပ်ပေါင်း ၂၀ နှင့်ကိုးခရိုင်²⁴ တို့ပါရှိသည်။ ဝန်းသိုမြို့တွင် ၁၇၆၉ ခုနှစ် စော်ဘွားသို့ဟန်ဘွားလက်ထက်၌ စော်ဘွားအရာလုမှု ဖြစ်ပွား၍ စစ်တမ်းများဖြင့် တိုက်ဆိုင်စစ်ဆေးခဲ့ရာ တနင်္ဂနွေမင်း(၁၇၁၄-၃၃)လက်ထက်တွင် ဝန်းသိုစော်ဘွားဦးမြတ်ခေါင်၌ သား သုံးဦးဖြစ်သော မောင်ကျော်၊ မောင်ဖြူနှင့်သို့ဟန်ဘွားတို့ရှိရာ ဦးမြတ်ခေါင် ကွယ်လွန်သော် သားကြီးဦးကျော်မှ စော်ဘွား မလုပ်လို၍ ညီဦးဖြူမှ စော်ဘွားအဖြစ်နှင့်အုပ်ချုပ်ပြီးနောက် ဦးဖြူကွယ်လွန်သော် ညီသို့ဟန်ဘွားမှ စော်ဘွားအဖြစ်အုပ် ချုပ်ခဲ့သည်။ သို့သော်လည်း ဦးကျော်၏သား မောင်ထင်မှာ အရွယ်ရောက်လာသော် စော်ဘွားလုပ်လိုသဖြင့် ဆင်ဖြူရှင်ထံ လျှောက်တင်ခဲ့သောကြောင့် ဘုရင်မှ စစ်တမ်းဖြင့် တိုက်ဆိုင်စစ်ဆေးပြီး သို့ဟန်ဘွားအား စော်ဘွားရာထူးမှ နုတ်၍ ဦး ထင်အား စော်ဘွားအဖြစ် ဘုရင်မှတစ်ကြောင်း၊ စာချွန်ဖြင့် ခန့်ထားပုံမှာ-

ဘုန်းတော်အလွန်ကြီးမြတ်တော်မူလှသော ရေမြေသျှင်ဆန္ဒနိဆင်မင်းသခင် ဆင်ဖြူများရှင် လက်နက်စကြာ သခင်အသျှင် ဘဝရှင်မင်းတရားကြီးဘုရား သက္ကရာဇ် ၁၁၄၁ ခု၊ တော်သလင်းလွန်း ၂ ရက်၊ ၅ နေ့ စော်ဘွားရိုး ငထင်ကို ဝန်းသိုမြို့ စော်ဘွားခန့်တော်မူသည်။ အခွန်အထုပ်ကို ရှေးအရိုးအမည်ရှိသည့်အတိုင်း မှန်အောင်စစ် ကြော၍ စားမြို့ပြကျေးရွာများကိုလည်း ဖြစ်အောင်ပြုစု ရပ်သူရွာသားတို့ကိုလည်း အမှုတော်ကို ထမ်းကုန် အောင် မစနိုးဆော်စီရင်²⁵

ဟုပါရှိသဖြင့် စော်ဘွားရာထူးအား အကြီးဆုံးသားမှ ဆက်ခံ၍ မရှိမှသာလျှင် ကျန်သားများ ဆက်ခံသည့်အလေ့အထရှိ သည်ကို တွေ့ရပါသည်။

စော်ဘွားဦးထင်သည် ၁၇၇၉ မှ ၁၇၉၈ အထိ ဝန်းသိုမြို့ကို အုပ်ချုပ်ခဲ့ပြီးနောက် ဝန်းသိုမြို့၌ မြို့သူကြီးအဆင့် ဖြင့်သာ အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်ကို တွေ့ရသည်။ စော်ဘွားဦးထင်၏တူတော်သူ ဦးသာရဲမှ ၁၇၉၈ ခုနှစ်တွင် ဝန်းသိုမြို့ကို စတင် အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ နယ်မြေအကျယ်အဝန်းမှာ-

22 သုဇန၊ ၁၉၉၇၊ စာ ၈။
23 မြေနီ၊ မန်ဂူ၊ ကင်းရွာ၊ စုံကင်းရွာ၊ ယာရွေးရွာ၊ လိပ်စောရွာ၊ မဲလုံရွာ၊ မန်ကျယ်ပင်ရွာ၊ ထားရွေးရွာ၊ ကရာရွာ။
24 မိုးတား၊ အင်းတော်၊ ထီးချိုင့်၊ မဲဇာ၊ ဗန်းမောက်၊ ပန်းသာ၊ ပင်ကျိုင်း၊ အင်းထောက်သာ၊ မိုင်းခိုင်း၊ မန်လောစည်စား (က) Frank N. Trager and William J.Koenig, Burmese Sit-tans 1764-1826, Arizona, The University of Arizona Press, 1979. P.364-365(Hereafter, Trager and Koenig - 1979)
(ခ)ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၆။
25 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၄၃။
26 (က)ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၇။ (ခ)ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၄၉။
27 (၁)မြေနီရွာ၊ (၂)မြေလင်းရွာ၊ (၃)မောက်လပ်ရွာ၊ (၄)လာကာရွာ၊ (၅)ဗန်းမောက်ရွာ၊ (၆)တကက်ရွာ၊ (၇)တခန်းရွာ၊ (၈)မိုင်းခွင်ရွာ၊ (၉)ပင်မုံရွာ၊ (၁၀)အင်းပုံရွာ၊ (၁၁)ကန္တာရွာ၊ (၁၂)စက် တိုးရွာ၊ (၁၃)ပတ်ရွာ၊ (၁၄)မြောက်လယ်ရွာ၊ (၁၅)ကြက်လည်ဆီရွာ၊ (၁၆)ကျွဲကောရွာ၊ (၁၇)ထောင်ချောက်ရွာ၊ (၁၈)မယ်အူလရွာ၊ (၁၉)ပန်းနူးရွာ၊ (၂၀)ပဲလတ်ရွာ။
28 (၁)ထုံးပေါလောရွာ၊ (၂)မန်လုံရွာ၊ (၃)လုံးကင်းရွာ၊ (၄)ထားရွေးရွာ၊ (၅)မန်ရွေးရွာ၊ (၆)အင်းမရွာ၊ (၇)အောင်းမရွာ၊ (၈)အောင်ကောက်ရွာ၊ (၉)ကံရွာ၊ (၁၀)သပြေသာရွာ၊ (၁၁)ပင်လည်ဘူးရွာ
29 (၁)နန်းမော်ရွာ၊ (၂)ကျွန်းတောရွာ၊ (၃)မန်စည်ရွာ၊ (၄)တမန်ရွာ၊ (၅)ကျောက်မော်ရွာ၊ (၆)ပင်စချေရွာ၊ (၇)သစ်လတောရွာ၊ (၈)ရင်းသာရွာ။
30 (၁)မန်ချောင်းရွာ၊ (၂)မန်စည်ရွာ၊ (၃)နန်းသောင်ရွာ၊ (၄)နောင်ပတ်ရွာ၊ (၅)နာနေတပ်ရွာ၊ (၆)နန်းအောရွာ၊ (၇)နန်းခင်ရွာ၊ (၈)နန်တက်ရွာ၊ (၉)နန်စွဲရွာ၊ (၁၀)ပေပင်ရွာ၊ (၁၁)စိပ်စောရွာ၊ (၁၂)နောင်ကန်းရွာ၊ (၁၃)နန်းခါရွာ။

ဝန်းသိုမြို့သည် မြန်မာဘုရင်များ၏စစ်ရေးနှင့်အုပ်ချုပ်ရေးတွင် အထောက်အပံ့ ပေးရကြောင်း ဗဒုံမင်းလက်ထက် ၁၇၈၃ နှင့် ၁၈၀၂ ခုနှစ်စစ်တမ်းများ၌ ဖော်ပြထားသည်မှာ ဝန်းသိုမြို့တွင် အသည် ၁၀၀၀ ရှိပြီး³¹ စစ်မှုထမ်းအတွက် ဆင့်ခေါ်ပါက တစ်ခရိုင်မှ မြင်း ၁ စီး၊ သေနတ် ၂၊ ဒိုင်းကိုင် ၅၊ လှံကိုင် ၅၊ ပေါင်း ၁၃ မြို့မမှ မြင်း ၅၊ သေနတ် ၁၀၊ ဒိုင်းနက် ၅၊ လှံ ၅ တို့ကို ကျေးရွာကြီးငယ်အလိုက် ဆောင်ရွက်ရသည်။ ဝန်းသိုခရိုင်မှ စုစုပေါင်း ၂၀၅ ယောက် စစ်မှုထမ်းရသည်။³² မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်းရှိ ဗန်းမော်သို့ တရုတ်တို့က ကျူးကျော်နှောင့်ယှက်သဖြင့် ၄ ဖေဖော်ဝါရီ ၁၈၂၀ တွင် စစ်ကိုင်းမင်းဦးဆောင်သော တပ်များက ဗန်းမော်သို့ စစ်ချီရာ ဝန်းသိုမြို့တွင် စခန်းချရပ်နားခဲ့သည်။³³ စစ်ကိုင်းမင်း(၁၈၁၉-၃၈)လက်ထက် ၁၈၂၃ ခုနှစ် မဟာဗန္ဓုလဦးစီးသော ပန်းဝါတိုက်ပွဲတွင် ဝန်းသိုမြို့ဝန်နေမျိုးသူရကျော်ထင်ဦးဆောင်သောတပ်များ ပါဝင်တိုက်ခိုက်ခဲ့သည်။³⁴ အရေးကြီးက စစ်ရေးအရ ကူညီရန် ၁၈၂၆ ခုနှစ်တွင် အစုအမှုထမ်း³⁵နှင့်၁၈၂၇ ခုနှစ်တွင် သွေးသောက်အဖွဲ့များ ဖွဲ့စည်းပေးခဲ့သောကြောင့်³⁶ မြန်မာဘုရင်များ၏စစ်ရေးနှင့်အုပ်ချုပ်ရေးတွင် အထောက်အပံ့ ပေးရသောနေရာဟုဆိုနိုင်ပါသည်။

ဝန်းသိုမြို့တွင် သူကြီးအုပ်ချုပ်မှုဖြင့် ဆက်လက်ရှိခဲ့ရာ ၁၈၂၇ ခုနှစ်တွင် သူကြီးဦးရွှေသာက ကြီးစိုးပြီး ၁၈၃၃ ခုနှစ်တွင် ဦးရွှေသီး၊ ၁၈၃၇ ခုနှစ်တွင် ဦးသာဝတိုက အုပ်ချုပ်ခဲ့ပြီး ၁၈၄၅ ခုနှစ်၌ ရွှေသီးက ဝန်းသိုမြို့သူကြီးအဖြစ် ပြန်လည်ကြီးစိုးခဲ့ပြီး ၁၈၄၉ ခုနှစ်တွင် ဦးစံတစ်က ကြီးစိုး၍ ၄ ဇွန်ဝါရီ ၁၈၆၀ တွင် ဦးရွှေသားက ဝန်းသိုမြို့သူကြီးအဖြစ် အုပ်ချုပ်ခဲ့စဉ် မင်းတုန်းမင်းက မင်းလှသမန္တရန်အောင်ဘွဲ့ ချီးမြှင့်ခဲ့ပြီး မိုင်ခိုင်မြို့အား စားစေခဲ့သည်။³⁷ ဆက်လက်၍ အစိုးအနင်းများကို ချီးမြှင့်ခဲ့သည်။

မြင်းကကိုင် ၇ ပွင့်၊ ကတောင်ရွှေရေး၊ စာမရီပန်းခက်၊ ကိုက်အနား သံ ၄ ရွှေပိန်း၊ နင်းနင်းသိပ်၊ အိမ်မြှောင်ရင်ဘတ်ကွင်း၊ ရွှေဝေါအုပ်ခက်ထိပ်အုပ်၊ မြီးဖြမ်းရင်ဘတ် သက္ကလပ်ကြီး၊ ရွှေကြယ်တပ်၊ မိုးကြိုးကြယ်၊ လဖက်အိုးတကောင်းပိတ်၊ ထားအိမ်အဆောက်ရွှေအမွန်းထားအိမ်ရင်းများ ရွှေငါးပတ် ခံတွင်း ရွှေသံပတ်ခွဲ ငါးတန်း၊ ဒိုင်းဝန်းရွှေဝေါပိန်း၊ အိမ်မိုးကြိုးတပ် လှေခါးဦးတိုက် ၁၊ လှေခါးမြှောင် ၁ နေရောင်ကာ ၂³⁸

တို့ဖြစ်သည်။ ပုဂံမြို့သူကြီးရရှိသော အစိုးအနင်းအဆောင်အရွက်မှာ လက်ဖက်အိုး၊ တကောင်းပိတ်၊ ကျိုင်း၊ ဆင်စွယ်(၄) သစ်ခန့်၊ ရွှေပြားငါးပတ်ခံတွင်းတို့ဖြစ်သဖြင့် ဝန်းသိုမြို့သူကြီးတို့သည် အခြားမြို့သူကြီးများထက် ပိုမိုသော အစိုးအနင်းများရရှိကြသည်ကို တွေ့ရပါသည်။

ဝန်းသိုမြို့သူကြီးအား ဘုရင်မှအစိုးအနင်းများ ချီးမြှင့်သကဲ့သို့ ဘုရင်၏ထီးနန်းသိမ်းအခမ်းအနားတွင် ဝန်းသိုမြို့သူကြီးနှင့်လက်အောက်ခံသူကြီးငယ်တို့က ဘုရင့်အား သစ္စာတော်ခံရန် တက်ရောက်ကြရသည်။ ဝါကျွတ်ကန်တော့တက်ချိန်တွင် မြို့သူကြီးက ဘုရင်မင်းမြတ်အား-

ရွှေဖလား ၅° ခုတ်၊ ဖျင် ၂ ခါသာ ၂၊ ငွေဖလား ၂° ၂ ခုတ်နှင့် ကန်တော့၍
အိမ်ရှေ့မင်းကိုမူ ငွေဖလား ၂° ၂ ခုတ်နှင့်ဖျင် ၁ ကန်တော့သည်။
ဥကင်းတော်ဖွင့်သဘင်တော်များတွင် ငွေဖလား ၂° ၂ ခုတ်၊ ဖျင် ၂

ကန်တော့ရသည်။ မြို့သူကြီးနှင့်၄င်း၏မိဘ၊ သားမယားတို့သေလျှင် အဖုံးကမ္ပတ်ရွှေအလယ်ရွှေမှော် ၆ ပွင့်ကြီး၊ ရွှေမြူတာ ၄၊ ငွေမြူတာ ၄ ဖိတုံး ရွှေချ၊ ၃ တန်း၊ စန္ဒာ၊ ယပ်မားဗီတန် ဖျင်နီ ရွှေညောင်ရွက်ဆွဲများနှင့်သင်္ဂြိုဟ်ရပါသည်။ မြို့သူကြီးသေလျှင် လွှတ်တော်သို့ အမွေဆက်ခံရန် သားမယားတို့ မသွားရချေ။ အရာခံသား မြေးက လွှတ်တော်မှာ အစီရင်ခံရန် မှန်ရာစစ်ကြော၍ စာချွန်နှင့်မြို့သူကြီးအရာ ဆက်ခံကြီးစိုးဆောင်ရွက်ရသည်။³⁹ မြို့သူကြီးကို ရိုးအလိုက် ဆက်ခံကြ

31 (တ)Htun Yee, Collection of Sayin(AD 1752-1885), Vol.II, Japan, Aichi University, 2003, Vol.II, p.25(Hereafter Htun Yee-2003)
(ခ)နိုင်ငံသမိုင်းသုတေသနစာစောင်(၁)၊ ရန်ကုန်၊ စာပေဗိမာန်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၇၈၊ စာ ၁၀၉-၁၁၀။
(ဂ)ခေါက်တာတိုးလှ၊ ချင်းတွင်းမြစ်သာမူးဇရာ၊ ရန်ကုန်၊ မုံရွာအောင်စက်၊ ၁၉၉၅၊ စာ ၂၈-၂၉။
32 ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၆။
33 ဘကြီးတော်ဘုရားလက်ထက်စခန်းစဉ်စာရင်းပုရပိုက်၊ မန္တလေး၊ ယဉ်ကျေးမှုဗိမာန်ပြတိုက်။
34 ဦးမောင်မောင်တင်(၁)၊ ကုန်းဘောင်ဆက်မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ ဒုတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ရာပြည့်အောင်စက်၊ ၂၀၀၄၊ စာ ၃၆၇။
35 Htun Yee, 2003, p.4-5.
36 ၁၈၂၇ သင်းဘွဲ့စာရင်း၊ ရန်ကုန်၊ အမျိုးသားစာကြည့်တိုက်၊ ပုရပိုက်အမှတ် ၁၂၃၉။
37 ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၈-၁၂၉။
38 ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၈။
39 ရီရီ၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၈။

ရာ တောင်တွင်းကြီးမြို့နယ်ရှိ ပြင်စချိရွာတွင် သူကြီးဦးညို အုပ်ချုပ်၍ ကွယ်လွန်သောအခါ သားဦးကျော်ထွန်း အုပ်ချုပ်၍ မရှိသောအခါ ၎င်း၏ဇနီးက သူကြီးမအရာ ဆက်ခံသည်ကို တွေ့ရသော်လည်း⁴⁰ ဝန်သိုမြို့သူကြီးရာထူးကို ယောက်ျားများက ဆက်ခံသည်ကို တွေ့ရပါသည်။ ဝန်းသိုမြို့ကို မြို့သူကြီးအုပ်ချုပ်စဉ် အနီးအနားမြို့ရွာများနှင့်နှိုင်းယှဉ်လျှင် အင်အား နည်းဟန် ရှိသည်။ ဝန်းသိုမြို့ရှိ ကျေးရွာအချို့ကို မြဲတောင်မြို့၊ မိုးညှင်းမြို့၊ ကျီဝန်ဝန်စု၊ ဂျိုးတောင်ရွာတို့က လုယူစီရင်သည်က တစ်ကြောင်း၊ ကျီဝန်ဝန်စု မော်နိုင်ရွာသို့ ကျေးရွာအချို့ကို ရောင်းလိုက်သည်ကတစ်ကြောင်း ဝန်းသိုမြို့သည် တစ်စထက်တစ်စ ကျဉ်းမြောင်းလာသည်။ ဝန်းသိုမြို့သည် ဝတ္တကံမြေ၊ မင်းမြေနှင့်အမှုထမ်းမြေများ မရှိချေ။ အသည်မြေများသာ ရှိသည်။ မြေဆီ၊ မြေခွန်များကို မြို့သူကြီးက စစ်ရေးသိမ်းခံရသည်။ ဝန်းသိုမြို့တွင် ဆိတ်တည်ပွဲကင်းကူတို့မရှိပေ။ ဝန်းသိုမြို့သူကြီးသည် အခြားမြို့သူကြီးများနှင့်နှိုင်းယှဉ်လျှင် အစီးအနင်း အဆောင်အရွက် လုပ်ရိုးလုပ်စဉ် သင်္ဂြိုဟ်ထုံးနှင့်အရာဆက်ခံပုံတို့မှာ ထူးခြားသောကြောင့် အခြားသူကြီးများထက် ပိုမိုအဆင့်အတန်း မြင့်ဟန်တူသည်။

မင်းတုန်းမင်း(၁၈၅၃-၁၈၇၈)လက်ထက်တွင် ဝန်းသိုမြို့၌ စော်ဘွားရာထူးဖြင့် ပြန်လည်အုပ်ချုပ်သည်ကို တွေ့ရပါသည်။ ပန်းတိမ်းမင်းသားအရေးအခင်းတွင် ဝန်းသိုမြို့သူကြီးက မင်းတုန်းမင်းအပေါ် သစ္စာစောင့်သိ၍ ပန်းတိမ်းမင်းသားနှင့်သူ၏ နောက်လိုက်နောက်ပါများကို လိုက်လံတိုက်ခိုက်နှိမ်နင်းခဲ့သောကြောင့် မင်းတုန်းမင်းက ၃ နိုဝင်ဘာ ၁၈၆၆ တွင် ဦးရွှေသားအား မဟာဝံသရာဇသိုဟုံဘွားဘွဲ့ ချီးမြှင့်၍ အင်းထောက်သာ ငါးမြို့⁴¹ကို စားစေပြီးနောက် မဟာဝံသရာဇာသိုဟုံဘွားဘွဲ့ထူးမှ မဟာသိဒ္ဓိဇေယသိုဟုံဘွားဘွဲ့ ချီးမြှင့်ခဲ့ပြီး ဝန်းသိုစော်ဘွား၏ဇနီးအား မဟာဒေဝီဘွဲ့ အပ်နှင်းခဲ့သည်။ ဝန်းသိုစော်ဘွားဦးရွှေသားအား မင်းတုန်းမင်းမှ ၂၁ နိုဝင်ဘာ ၁၈၇၅ တွင် ရွှေအရှေ့ကျောင်းကျေးရွာ⁴²၊ သံ ၃ တာရွာ⁴³၊ ရွှေအလည်ကြောင်း⁴⁴၊ အဝင်ဂဏန်းမ၊ ဂဏန်းပွား၊ နန်းခါကျေးရွာများကို ထပ်မံပေးသနားသည်။⁴⁵ ဝန်းသိုစော်ဘွား မဟာသိဒ္ဓိဇေယသိုဟုံဘွား(ခ)စော်ဘွားဦးရွှေသား လက်ထက်တွင် ဝန်းသိုစော်ဘွား အုပ်ချုပ်ရသော နယ်မြေပိုမိုကျယ်ဝန်းလာသည်ကို တွေ့ရသည်။ တိုက်၊ ခရိုင်၊ နိုင်ငံ၊ မြို့ပြနှင့်ကျေးရွာများ စည်ပင်သာယာဝပြောကြောင်း ၂၅ ဧပြီ ၁၈၂၂ တွင် ဘုရင်ထံ လျှောက်တင်ရာ၌ ဝန်းသိုမြို့သည် တစ်မြို့အပါအဝင် ဖြစ်သကဲ့သို့ ဝန်းသိုမြို့သူကြီးဦးရွှေသား၏ ဘုရင်အပေါ် သစ္စာစောင့်သိမှုတို့ကြောင့် ဝန်းသိုမြို့အား မြို့သူကြီးအုပ်ချုပ်မှုအဆင့်မှ စော်ဘွားရာထူးဖြင့် ပြန်လည်ခန့်ထားခြင်း ဖြစ်နိုင်ပါသည်။

သီပေါမင်း(၁၈၇၈-၁၈၈၅)လက်ထက်တွင် ဝန်းသိုစော်ဘွား မဟာသိဒ္ဓိဇေယသိုဟုံဘွားမှ အသက်အရွယ်ကြီးသဖြင့် သားဖြစ်သူအား စော်ဘွားအရာ လွှဲပြောင်းခဲ့သည်ကို တွေ့ရပါသည်။ သီပေါမင်းထံသို့ စော်ဘွားအရာ လွှဲပြောင်းခန့်ထားပေးပါရန် လျှောက်တင်ပုံမှာ

ဘုရားကျွန်တော် ဝန်းသိုမြို့စော်ဘွား မဟာသိဒ္ဓိသိုဟုံဘွား ရှိခိုးအစီရင်တော်ခံပါသည်ဘုရား၊ ကျွန်တော်မျိုးမှာ ၉၆ ပါးသောရောဂါကပ်ရော၊ သက်ရွယ်ကြီးရင့် အိုမင်းမစွမ်းရှိသည်ဖြစ်ပါ၍ အမှုတော်ကို ထမ်းရွက်နိုင်မည့်သူ သားစားတော်ကွမ်း ရေတော်ကိုင် ငအောင်မြတ်ကို စော်ဘွားအရာ လွှဲအပ် အမတ်တို့ ဘွားစုကျေးရွာ ပေါမိုင်း ထမုံသူကြီး ခေါင်းအကြီးတို့ကို ရွှေဘဝါးတော်မြတ်အောက်သို့ စေလွှတ်ရောက်ထားရှိသည့်အတိုင်း သားစားတော်ကွမ်းရေတော်ကိုင် ငအောင်မြတ်ကို ဝန်းသိုစော်ဘွားအရာ တင်လျှောက်တော်မူပါမည့်အကြောင်း ကိုးကွယ်ရာရွှေလွှတ်တော်သာဖြစ်ပါ၍ ရှိခိုးအစီရင်တော်ခံပါသည်ဘုရား⁴⁶

ဟုပါရှိသည်။ စော်ဘွားဦးရွှေသားက စော်ဘွားရာထူး လွှဲပြောင်းပေးပါရန် လျှောက်တင်ပုံနှင့်မပြီးသေးဘဲ စော်ဘွား၏ လက်အောက်ခံအမတ်၊ ပေါမိုင်း၊ ထမုံသူကြီးများ၏ သဘောတူ ထောက်ခံချက်လည်း လိုအပ်ကြောင်း တွေ့ရှိရပါသည်။ ဝန်းသိုမြို့အမတ်၊ ပေါမိုင်းထမုံသူကြီးတို့က သဘောတူထောက်ခံကြောင်းကို

ဘုရားကျွန်တော် ဝန်းသိုမြို့အမတ် ကျေးရွာပေါမိုင်း၊ ထမုံသူကြီးတို့ ရှိခိုးအစီရင်တော်ခံပါသည်ဘုရား၊ ကျွန်တော်မျိုးတို့ ဝန်းသိုစော်ဘွား မဟာဝံသသီရိရာဇာ သိုဟုံဘွားမှာ ၉၆ ပါးသော ရောဂါ ကပ်ရောက် သက်ရွယ်ကြီး ရင့်အိုမင်းမစွမ်း ရှိသည်ဖြစ်ပါ၍ အမှုတော်ကို ထမ်းရွက်နိုင်မည့်သူသား စားတော်ကွမ်းရေတော်ကိုင် ငအောင်မြတ်ကို စော်ဘွားအရာ လွှဲအပ်ရပါသောကြောင့် အမတ်တို့နှင့်ဘွားစုပါကျေးရွာ ပေါမိုင်း၊ ထမုံသူကြီးတို့ စိတ်

⁴⁰ ဒေါက်တာရီရီ၊ "ကုန်းဘောင်ခေတ်စာတန်းများ"၊ JBRS, Vol. XLIX, 1 June 1966 စာ ၇၇ (နောင်ကိုးတားလျှင် ရီရီ၊ ၁၉၆၆ ဟုညွှန်းမည်)
⁴¹ (၁)အင်းထောက်သား၊ (၂)ပင်းသာ၊ (၃)ပင်းကြိုင်၊ (၄)မော်တုံ၊ (၅)မော်ကယ်။
⁴² (၁)ဂျိုးတောင်၊ (၂)မော်နိုင်၊ (၃)မော်ခါ၊ (၄)မော်တိတ်၊ (၅)စက်တော၊ (၆)မုံအင်း၊ (၇)ခေါက်စင်း၊ (၈)မော်ဟိုင်း၊ (၉)တန်ပါ၊ (၁၀)နန်းမား၊ (၁၁)ကနန်းမ၊ (၁၂)ကနန်းပွား။
⁴³ သံအရှေ့တာ(ခုမင်ကျွန်းကုန်း)၊ သံအလယ်တာ(ပင်တင်းခါး)၊ သံအနောက်တာ(ပင်ပုံ)။
⁴⁴ (၁)ကျွန်းလှ၊ (၂)အင်ကိုင်း၊ (၃)စိန်နန်း၊ (၄)ဝေသော်၊ (၅)နောင်ဂေါက်၊ (၆)မန်တောင်၊ (၇)နန်းခါ၊ (၈)မန်အင်။
⁴⁵ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၂၉။
⁴⁶ Dr. Than Tun: The Royal Orders of Burma, Part Eight(AD 1819-1851), Kyoto, Kyoto University Press, 1988, p.388.

ဝမ်းကွဲပြားမရှိ သဘောကိုက်ညီကြသည့်အတိုင်း စော်ဘွားကြီးသား စားတော်ကွမ်းရေတော်ကိုင် ငအောင်မြတ်ကို ဝန်းသိုစော်ဘွားအရာ မစတင်လျှောက်တော်မူပါမည့်အကြောင်း ရှိခိုးအစီရင်တော်ခံပါသည်ဘုရား⁴⁷

ဟုလျှောက်ထားခဲ့သဖြင့် သီပေါမင်းက ၁၈ ဧပြီ ၁၈၈၂ တွင် ဦးအောင်မြတ်အား စော်ဘွားခန့်ထားပုံမှာ-

ဘုန်းတော် အလွန်ကြီးမြတ်တော်မူလှသော ရေမြေအသျှင် ဆဒ္ဒန်ဆင်မင်းသွင် ဆင်ဖြူများရှင် လက်နက်စကြာ သွင်အရှင်ဘဝရှင်မင်းတရားကြီးဘုရား ၁၂၄၄ ခု ကဆုန်လွန်း ၂ ရက် ၃ နေ့ စားတော်ကွမ်းရေကိုင် မဟာဝံသ သီရိဇေယျသိုဟုံဘွားကို ဝန်းသိုမြို့စော်ဘွားခန့်တော်မူသည်။ အခွန်အတုပ်ကို ရှေးအရိုးအစည်ရှိသည့်အတိုင်း မှန်အောင် စစ်ကြော၍ စားမြို့ပြကို ဖြစ်အောင်ပြုစု ရပ်သူရွာသားတို့ကိုလည်း အမှုတော်ကို ထမ်းကုန်နိုင်၍ လုပ် စားဆောင်စား စီးပွားဖြစ်အောင် မစနိုးဆော်စီရင်⁴⁸

ဟု အမိန့်တော်ခန့်စာကို ထုတ်ပြန်ခဲ့သည်။ စော်ဘွားဦးအောင်မြတ်အား ခန့်စာပေးအပ်ပြီး တစ်လကျော်အကြာ ၂၇ မေ ၁၈၈၂ တွင် တစ်နှစ်လျှင် ငွေ ၅၀၀၀ ပေးသနားကြောင်းကို နှုတ်မိန့်ဖြင့် ထုတ်ပြန်ပြီးနောက် တရားဝင်အမိန့်စာဖြင့် ထုတ်ပြန်ခဲ့သည်မှာ-

ဘုန်းတော် အလွန်ကြီးမြတ်တော်မူလှသော ရေမြေအသျှင် ဆဒ္ဒန်ဆင်မင်းသွင် ဆင်ဖြူများရှင် လက်နက်စကြာ သွင် အရှင်ဘဝရှင်မင်းတရားကြီးဘုရား သက္ကရာဇ် ၁၂၄၄ ခု နတ်လပြည့်ကျော် ၂ ရက်နေ့ စားတော်ကွမ်းရေ တော်ကိုင် ဝန်းသိုမြို့စော်ဘွား မဟာဝံသသီရိဇေယျသိုဟုံဘွားကို တနှစ်လျှင် ရန်ပုံငွေ ၅၀၀၀ သနားတော်မူသည်⁴⁹

ဟု ထုတ်ပြန်ခဲ့သည်။ လစာငွေများ ချီးမြှင့်ပြီးနောက် ၂၁ ဇွန် ၁၈၈၃ တွင် လဲချားစော်ဘွားများနည်းအတိုင်း အစီးအနင်း အဆောင်အရွက် ပေးအပ်ကြောင်း အမိန့်စာ ထုတ်ပြန်ခဲ့ရာ-

ဘုန်းတော် အလွန်ကြီးမြတ်တော်မူလှသော ရေမြေအသျှင် မင်းတရားကြီးဘုရား သက္ကရာဇ် ၁၂၄၅ ခု ပဌမဝါဆို လပြည့်ကျော် ၂ ရက် စနေနေ့ စားတော်ကွမ်းရေကိုင် ဝန်းသိုစော်ဘွားမောရိယ မဟာဝံသသီရိသုဓမ္မရာဇာကို လဲချားစော်ဘွားနည်းထီး အစီးအနင်း အဆောင်အရွက် သနားတော်မူသည်⁵⁰

ဟုအမိန့်စာပေးခဲ့သောကြောင့် ဝန်းသိုစော်ဘွားအား ဘုရင်မင်းမြတ်မှ ဘွဲ့ထူးများ ချီးမြှင့်သကဲ့သို့ အစီးအနင်း အဆောင်အရွက်များ ချီးမြှင့်ပုံမှာ-

ဆင်ပေါက် ၁၊ ဆင်မ ၂။ ရဲကနီ ၂ စု ရွှေတစု၊ အလံကျည် လုံကျည်ရွှေရေး၊ အလံနီ ၂။ ပေါင်းဝန်အနီ ၂ စု၊ အထွက်ရွှေသက္ကလပ်ကြိုးနားဖဲကွပ်၊ ချွန်း ၄။ ထီးဝါ ၂။ ကျိုင်း ၂။ အထွက်ရွှေ ၄ ခန့်၊ မြင်းကကိုင်ရွှေညောင်ရွက် ၂ ဆင့် တညောက် ရွှေညောင်ရွက် ၃ ပွင့်၊ ကတောင်ရွှေရေး၊ စာမရီပန်းခက်ကိုက်၊ အနားသံ ၄ ရွှေပိန်း၊ နင်းနင်းသိပ်၊ အိမ်မြောင်လကွင်း၊ ရင်ပတ်ကွင်း၊ မြီးပျမ်းရင်ပတ်၊ သက္ကလပ်ကြိုးကြယ်စီ၊ သက္ကလပ်ထင်ရမ်း၊ မုဒရက်ပေါင်ဆွဲ၊ ရှေ့ထက် နောက်ထက်ဇက်ရွန်း ၃ ဆင့်၊ ကွမ်းခွက် ၈ မြှောင်၊ မိုးကြိုးထွေးအင်၊ တကောင်းပိတ်၊ လက်ဖက်အိုး၊ ကျပ်မြင့်မိုရ်၊ ထားလိုက် လက်ဝဲလက်ျာ ၂ စဉ်စည်နီ ၇၊ ခရု၊ နဲကြီး ၁၊ နဲငယ် ၁⁵¹

တို့ဖြစ်သည်။ ထို့အတူ အနောက်ရမ်းနယ်ရှိ လက်မိုင်းစော်ဘွားအားပေးသော အစီးအနင်းတွင်-

လက်မိုင်းစော်ဘွားငစံဆင့်ကို ထီးနီ ၂ စင်း၊ ညောင်ရွက် ၃ ဆင့်၊ ထီးချက်ထီးလက် ထီးရိုးရွှေပိန်း၊ ကွမ်းခွက် ၁၂ ရာသီ၊ လက်ဖက်အိုး တကောင်းပိတ် ကွမ်းလိပ် ၃ မြှာ၊ ကြတ်ခွက်အစုံ၊ ငွေထွေးအင်၊ နားတောင်းတော့ခြယ်၊ စလွယ် ၉ သွယ်။ ရှမ်းဗောင်းဖြူ ရွှေသားပိန်း ၉။ တမာရွက် ၄ မျက်နှာထောင်၊ မြင်းကကိုင်ညောင်ရွက် ၉ ရွှေဇဝါပိန်း၊ နင်းနင်းသိပ်၊ အိမ်မြောင်ရင်ပတ်ကွင်း၊ ငွေဇဝါ က တောင်ရွှေပိန်း။ မြင်းကြိုးခတ္တိပါ ရွှေကြယ်တပ်။ စီးနင်းတင်ရန်း ခတ္တိပါ၊ စက်ရွန်း ၃ ဆင့်၊ ဆင်ပေါင်းဝန်း၊ ကမ္ပက်ရွှေ ၂ စု၊ တိုင်ထုပ်လျှောက် ရွှေပိန်း၊ အလံကျည် လုံကျည် ရင်များရွှေ ၁°၊ အိမ်ဖြူသက္ကလတ်အိမ်နီသွပ်၊ အရိုးရွှေကွပ်အိမ်ဖြူ ၆ စင်း၊ ဟော်အဆောင်မအဆောင် ဦး လည်ပေါ်ပြတင်းရွှေချ၊ လက်ဝဲဆောင်၊ လက်ျာဆောင်နောက် ၃ ဆောင်၊ တိုင်အနီသုတ်၊ စည်နီ ၇ စည်ပုတ် ၁

⁴⁷ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၃၂။
⁴⁸ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၃၅-၁၃၆။
⁴⁹ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၃၆။
⁵⁰ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ စာ ၁၃၇။
⁵¹ ရီရီ၊ ၁၉၆၆၊ စာ ၁၂၁-၁၂၂။

ပုံသာ ၁ နဲ့ကြီး၊ နဲငယ် ၂၊ ခရာ ၁၊ တံပိုး ၁၊ လင်ခွင်း ၁၊ ဆောင်ထီးအထွက် မှော်ပွင့် ရွှေထည်ထီးရွက် အနားပတ် လည်သံ ၂° ရွှေထည်၊ ဆင်ပေါက် ၁၊ ဆင်မ ၁⁵²

တို့ဖြစ်သည်ကို တွေ့ရသည်။

ဝန်းသိုစော်ဘွားတို့၏အိမ်အဆောင်များမှာ အိမ် ၃ ဆင့် ဟော်ချိုးတက် အမိုးအင်္ဂတေပွတ်မာရဘင်အနီသုတ်၊ ပြ တင်းအနီ ၂ စု ရွှေ ၁ စု၊ ဝင်းမြင်း ကြမ်းလွတ်၊ ပြတင်းတံခါးလေးပေါက်

ဆောက်လုပ်နေထိုင်ခွင့် ရှိသည်။ စော်ဘွားတို့သေလျှင် သင်္ဂြိုဟ်ထုံးစံ၌လည်း-

ပျဉ်အဖုံး ကမ္ဘတ် ရွှေအနီခံ သတ်ပျဉ် ခုံချင်ပုဗိတာန်ခြေ ၆ ချောင်း။ ရွှေမြူတာ၊ ငွေမြူတာ၊ ရွှေပချုပ်၊ ငွေပချုပ်၊ စန္ဒယမားမီးလောင်တိုက် ငှက်ချေးခံရာဇမတ်ကာနှင့် သင်္ဂြိုဟ်ရသည်။

စော်ဘွားသေလျှင် ဘုရင်မင်းမြတ်ထံ အကြောင်းကြား၍ ဘုရင်မင်းမြတ်ကလည်း အကြီးအမှူးခန့်၍ သင်္ဂြိုဟ်ပို့ရသည်။ သင်္ဂြိုဟ်သူတို့အား ငွေ ၂၅၀၊ ဖျဉ် ၂ စုံစီ ပေးရသည်။⁵³ ရှမ်းပြည် သိန်းနီမြို့၊ သီပေါမြို့၊ ညောင်ရွှေမြို့၊ မိုးမိတ်မြို့၊ မိုးနဲမြို့၊ ဗန်းမော်မြို့၊ မိုးကောင်းမြို့ကဲ့သို့ ခုနစ်မြို့စော်ဘွားများနှင့်ယွန်းပြည်ကျိုင်းချိုင့်စော်ဘွားတို့မှာ ထီးဝါအမိုးနီအချက် ရွှေ တစ်စင်းပေးသည်ကို တွေ့ရ၍ ဝန်းသိုစော်ဘွားတို့အစီးအနင်းများနှင့်သိပ်ကွာခြားမှု မရှိပေ။ သီပေါမင်းလက်ထက်တွင် ဝန်းသိုစော်ဘွားအား တစ်နှစ်လျှင် ငွေ ၅၀၀၀ ချီးမြှင့်သော်လည်း ရှမ်းပြည်နယ်ရှိ စော်ဘွားများကို နှစ်စဉ်ပေး၍ ချီးမြှင့် သည့်အထောက်အထားကို မတွေ့ခဲ့ရသေးပေ။

ဝန်းသိုစော်ဘွားအရာကို ညီ(သို့မဟုတ်)သားနှင့်ဆွေမျိုးသားချင်းများမှ ဆက်ခံခွင့် ရှိသော်လည်း ဘုရင်၏ခွင့် ပြုမိန့်ဖြင့် ခန့်ထားကြရသည်။ ဝန်းသိုစော်ဘွားတို့သေလျှင် ရှမ်းပြည်စော်ဘွားများကဲ့သို့ အမတ်တို့က နေပြည်တော်သို့ အကြောင်းကြား၍ ညီ(သို့မဟုတ်)သားတို့က စော်ဘွားအဆောင်အရွက် ကွမ်းခွက်၊ ကွမ်းလောင်းစသည်တို့ကို လွှတ်တော် သို့ပြသလျက် အရာခံကြရသည်။ အရာခံသောအခါ လက်ဆောင်အဖြစ် ဘုရင်ကို ငွေ ၅၀၀၊ ဝန်ကြီးမှာ ငွေ ၂၅၀၊ ဝန် ထောက် ၄ ယောက်မှာ ၂၀၀၊ အတွင်းဝန် ၂ ယောက်ကို ငွေ ၁၀၀၊ နှာခံ ၂ ကို ငွေ ၇၅၊ အဝေးရောက် ၄ ကို ငွေ ၁၂၀၊ သံတော်ခံ ၄ ကို ငွေ ၆၀၊ ပြင်သံတော်ဆင့် ၁ ကို ငွေ ၃၀၊ တံခါးနီ ကြေး ၃ ပေးဆောင်ရသည်။ နှစ်စဉ်ဝါကျွတ်ကန်တော့ လက်ဆောင် ဆက်ရသည်။ အလောင်းမင်းတရားကြီးလက်ထက်က ရွှေဖလား ၁၀° လုပ်နှင့်ရွှေဖျင်ပွင့်ကြီး ၁ ပြ၊ လက် ဆောင်ငွေ ၁၆၀° ဆက်သရသည်။ မြေဒူးမင်းလက်ထက်တွင် ကန်တော့လက်ဆောင်မှာ ရွှေဖလား ၂° လုပ်၊ ဖဲလိပ် ၁၊ ငရုပ် ၃ ပါးတို့ဖြစ်သောကြောင့်⁵⁴ ကန်တော့လက်ဆောင် လျော့နည်းလာသည်ကို တွေ့ရသည်ကို တွေ့ရပါသည်။ စော်ဘွားကို ရိုးအလိုက်ဆက်ခံသည်မှန်သော်လည်း အရာခံသူက လက်ဆောင်အဖြစ် ငွေ ၁၃၄၀° ကုန်ကျသောကြောင့် စော်ဘွားအရာ ဆက်ခံသူများမှာ ငွေကြေးပြည့်စုံသူများဖြစ်မည်ဟုယူဆရပါသည်။

ကုန်းဘောင်ခေတ်နှောင်းတွင် ဝန်းသိုစော်ဘွားတို့သည် မြန်မာဘုရင်များ၏စစ်ရေးနှင့်အုပ်ချုပ်ရေးကို ပံ့ပိုးပေး ရသူများဖြစ်ရာ သီပေါမင်းလက်ထက် မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်းရှိ မိုးကောင်း၊ ဗန်းမော်၊ ကသာအနီးပတ်ဝန်းကျင်ရှိ တောင်ရိုးတောင်စဉ်များတွင် နေထိုင်သောကချင်များက ထိုမြို့နယ်များရှိ ကျေးရွာများကို မကြာခဏ နှောင့်ယှက်နေ သောကြောင့် သီပေါမင်းက ၁၈၈၃ ခုနှစ်တွင် ဝန်းသိုစော်ဘွားဟောင်း ဦးရွှေသားအား မိုးကောင်းမြို့ဝန်ရာထူးဖြင့် ကချင် များအား နှိမ်နင်းစေခဲ့သည်။⁵⁵ ထို့ပြင် ဒီဇင်ဘာ ၁၈၈၄ ခုနှစ်တွင် တရုတ်နှင့်ကချင်တို့က မြန်မာဘုရင်ပိုင်နက်ဖြစ်သော ဗန်းမော်ကို တိုက်ခိုက်သိမ်းယူထားသဖြင့် ဝန်းသိုစော်ဘွား၏အင်အားများ ပါဝင်သော ရွှေလုံဗိုလ်မြို့ဝန် ကောလင်းမြို့ စားမင်းကြီး မဟာမင်းခေါင်နော်ရထာ ဦးဆောင်သည့်လူအင်အား ၁၂၇၀ က ဗန်းမော်ကို တိုက်ခိုက်သိမ်းယူခဲ့သည်။⁵⁶ ဝန်း သိုစော်ဘွား မောရိယမဟာဝံသ သီရိဓမ္မရာဇာက ရွှေအရှေ့ကြောင်း၊ နန်းခါ၊ သံသုံးတာ ကျေးရွာများမှ ငဘာလာက လူအများစုရုံးပြီး မော်နိုင်ကျေးရွာကို တိုက်ခိုက်ကြောင်း၊ အလယ်ကြောင်းစုဝန်စုပါ ဂဏန်းမ၊ ဂဏန်းပွား၊ အင်းထောက် သာငါးမြို့ကျေးရွာများတွင် သူခိုးဓားပြများ ထကြွမှုရှိကြောင်းကို မြို့သူကြီးရွှေမျိုးတို့၏ လျှောက်လွှာများနှင့်အတူ ဘုရင့်

52 ရီရို၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၅၁။

53 ရီရို၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၇။

54 ရီရို၊ ၁၉၆၈၊ စာ ၃၆၇။

55 ဒေါ်ကြန့်၊ မြန်မာနိုင်ငံအခြေအနေ(၁၈၈၅-၈၆)၊ ရန်ကုန်၊ နိုင်ငံသမိုင်းသုတေသနဦးစီးဌာန၊ ၁၉၇၃၊ စာ ၁၇၃။

56 (က)Reprint on the Administration of British Burma(1884-85), Rangoon, Supdt, Govt. Printing and Stationery, Burma, 1885, Part II, p.3.

(ခ)ဦးမောင်မောင်တင်(၁) ကုန်းဘောင်ဆက်မဟာရာဇဝင်တော်ကြီး၊ တတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ရာပြည့်အောင်ဆက်၊ ၂၀၀၄၊ စာ ၄၂၉၊ ၄၃၀။

ထံ လျှောက်တင်၍ နှိမ်နင်းပေးရန် တောင်းဆိုခဲ့သောကြောင့်⁵⁷ ကုန်းဘောင်ခေတ်နှောင်းတွင် ဝန်းသိုဇော်ဘွားများသည် မြန်မာဘုရင်၏ အုပ်ချုပ်ရေးနယ်မြေ ငြိမ်ဝပ်ပိပြားမှုဆောင်ရွက်ချက်များကို အထောက်အပံ့ပေးကြောင်း ထင်ရှားပါသည်။

ဝန်းသိုဇော်ဘွားများ၏ အနေအထားကို ခြုံ၍ သုံးသပ်ရသော် ဝန်းသိုမြို့ကို ဇော်ဘွားနှစ်ဆယ့်သုံးဦးက အုပ်ချုပ်သကဲ့သို့ မြန်မာနိုင်ငံမြောက်ပိုင်း ရှမ်းလူမျိုးတို့အားကောင်းစဉ် မြန်မာဘုရင်လက်အောက်ခံအဖြစ် မနေလို၍ အခွင့်အခါသင့်လျှင် သင့်သလို ပုန်ကန်ကြသော်လည်း ဝန်းသိုဇော်ဘွားများ ဦးဆောင်၍ ပါဝင်လှုပ်ရှားမှုကို မတွေ့ရချေ။ သို့သော်လည်း တောင်ငူခေတ် ဘုရင့်နောင်လက်ထက်တွင် ရှမ်းလူမျိုးများ၏ ပိုင်နက်နယ်မြေ ကျယ်ဝန်းလာရန် ရည်ရွယ်၍ မိုးကောင်းဇော်ဘွား၊ မိုးညှင်းဇော်ဘွား၊ ကလေးဇော်ဘွားနှင့်ဝန်းသိုစားတို့က ဦးဆောင်ကာ မြေတူးမြို့သို့ သွားရောက်တိုက်ခိုက်ခဲ့သောကြောင့် ဘုရင့်နောင်က မိမိစိတ်တိုင်းကျ ဆောင်ရွက်စေနိုင်မည့်ထော်ညီအား ဝန်းသိုဇော်ဘွားအဖြစ် ခန့်ထားခဲ့သည်။ ဝန်းသိုမြို့နယ်၏ အကျယ်အဝန်းသည် ဇော်ဘွားများ၏ အရည်အချင်းပေါ် မူတည်၍ နယ်မြေအကျယ်အဝန်း ကွာခြားလာပုံကို လေ့လာရပါသည်။ ကုန်းဘောင်ခေတ်ဦးတွင် ဝန်းသိုမြို့သည် မြန်မာဘုရင်များ၏ စစ်ချီရာစစ်လမ်းကြောင်းကျသကဲ့သို့ မြန်မာဘုရင်များ၏ စစ်ရေးနှင့်အုပ်ချုပ်ရေးတို့ကို အထောက်အပံ့ပေးရသောဒေသဟု ဆိုနိုင်ပါသည်။ ကုန်းဘောင်ခေတ်နှောင်းတွင် ဝန်းသိုဇော်ဘွားများ အားကောင်းလာပြီး အနီးနားဒေသများတွင် ဩဇာသက်ရောက်လာသောကြောင့် ဘုရင်မှ ဘွဲ့နှင့်အစိုးအနင်း အဆောင်အရွက်များကို ဘုရင်မှ ချီးမြှင့်မြှောက်စားသကဲ့သို့ ဝန်းသိုဇော်ဘွားများကလည်း ဘုရင်ထံ နှစ်စဉ်ဝါကျွတ်ကန်တော့လက်ဆောင်နှင့်ဆောင်ရွက်ရမည့်တာဝန်ဝတ္တရားများထမ်းဆောင်သည်ကို တွေ့ရသောကြောင့် ဝန်းသိုဇော်ဘွားများသည် မြန်မာဘုရင်တို့နှင့်အရင်းနှီးဆုံး ဆက်ဆံသည့်အနေအထားကို သိစေရန် ဤစာတမ်းအား တင်ပြခြင်း ဖြစ်သည်။

⁵⁷ တော်စိန်ခို၊ လွတ်တော်မှတ်တမ်း၊ ရန်ကုန်၊ ပုံနှိပ်ရေးနှင့်စာအုပ်ထုတ်ဝေရေး၊ ၁၉၇၇၊ စာ ၁၅၅။

ကျမ်းကိုးစာရင်း

၁။ ကုလား၊ ဦး၊ မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ ပထမတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၁။

၂။ ကြန်၊ ဒေါ်၊ မြန်မာနိုင်ငံအခြေအနေ(၁၈၈၅-၈၆)၊ ရန်ကုန်၊ နိုင်ငံသမိုင်းသုတေသနဦးစီးဌာန၊ ၁၉၇၃။

၃။ ကျော်ရှင်း၊ မောင်၊ ဝန်းသိုစော်ဘွားဦးအောင်မြတ်၊ ရန်ကုန်၊ စာပေဗိမာန်၊ ၁၉၉၃။

၄။ စမ္မဒီပဥဆောင်းကျမ်း(သတိုးဓမ္မဒေါက်တာဂျေအက်စ်ဖာနီဗယ်နှင့်ဒေါက်တာဖေမောင်တင် တည်းဖြတ်)ရန်ကုန် မြန်မာနိုင်ငံသုတေသနအသင်း၊ ၁၉၆၀။

၅။ တိုးလှ၊ ဒေါက်တာ၊ ချင်းတွင်းမြစ်သာ မူးဇရာ၊ ရန်ကုန်၊ မုံရွာအော့ဖ်စက်၊ ၁၉၉၅။

၆။ တော်စိန်ခို၊ မစ္စတာ၊ လွှတ်တော်မှတ်တမ်း၊ ရန်ကုန်၊ ပုံနှိပ်ရေးနှင့်စာအုပ်ထုတ်ဝေရေး၊ ၁၉၇၇။

၇။ နိုင်ငံသမိုင်းသုတေသနစာစောင်(၁)၊ ရန်ကုန်၊ စာပေဗိမာန်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၇၈။

၈။ ဘကြီးတော်ဘုရားလက်ထက်စခန်းစည်စာရင်း၊ ပုရပိုက်၊ မန္တလေး၊ ယဉ်ကျေးမှုဗိမာန်ပြတိုက်။

၉။ မောင်မောင်တင်(၁)၊ ဦး၊ ကုန်းဘောင်ဆက်မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ ဒုတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ရာပြည့်အော့ဖ်ဆက်၊ ၂၀၀၄။

၁၀။ မောင်မောင်တင်(၁)၊ ဦး၊ ကုန်းဘောင်ဆက်မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ တတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ရာပြည့်အော့ဖ်ဆက်၊ ၂၀၀၄

၁၁။ မှန်နန်းမဟာရာဇဝင်၊ ဒုတိယတွဲ၊ ရန်ကုန်၊ ပြန်ကြားရေးဝန်ကြီးဌာန၊ ၁၉၉၃။

၁၂။ ရီရီ၊ ဒေါက်တာ၊ ကုန်းဘောင်ခေတ်ဦးမြို့နယ်အုပ်ချုပ်ပုံ၊ စာပေနှင့်လူမှုသိပ္ပံဂျာနယ်၊ ရန်ကုန်၊ သုတေသနလုပ်ငန်းဖွံ့ဖြိုးရေးနှင့်ညှိနှိုင်းရေးကော်မတီ၊ ၁၉၆၈။

၁၃။ ရီရီ၊ ဒေါက်တာ၊ ကုန်းဘောင်ခေတ်စစ်တမ်းများ၊ *JBR*, Vol.XLIX, I, June, 1966.

၁၄။ ဝန်းသိုစစ်တမ်း၊ ပေါ၊ ပုရပိုက်၊ စာချွန်၊ လက်နှိပ်စက်မှု၊ ဗန်းမောက်မြို့နယ် စက်တောရွာဘုန်းကြီးကျောင်းစာစု။

၁၅။ သင်းဘွဲ့(၁၈၂၇)စာရင်း၊ ပုရပိုက်အမှတ် ၁၂၃၉၊ အမျိုးသားစာကြည့်တိုက်။

၁၆။ သန်းထွန်း၊ ဒေါက်တာ၊ ခေတ်ဟောင်းမြန်မာရာဇဝင်၊ ရန်ကုန်၊ စာလုပ်ငန်းပုံနှိပ်တိုက်၊ ၂၀၀၂။

၁၇။ သန်းထွန်း၊ ဒေါက်တာ၊ မြန်မာသမိုင်းနိဒါန်း၊ ရန်ကုန်၊ အာရောဂျုံပုံနှိပ်တိုက်၊ ၂၀၀၁။

၁၈။ သုဇနာ၊ ဘဒ္ဒန္တခန္တီးဆရာတော်ဘုရားကြီး၊ ဝန်းသိုရာဇဝင်သစ်၊ ရန်ကုန်၊ နဝရတ်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၇၇။

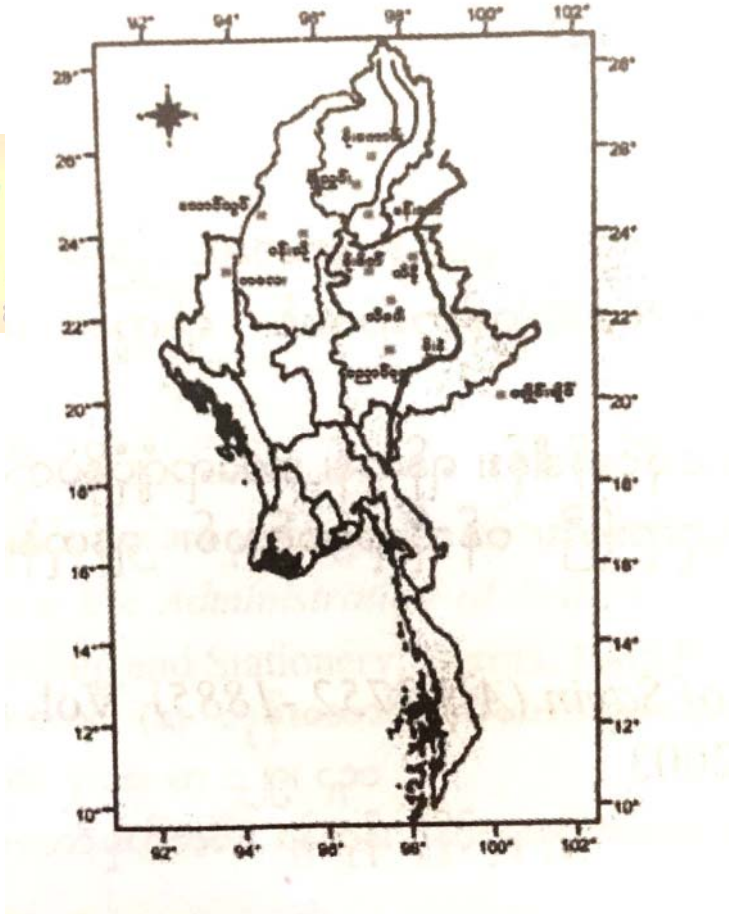
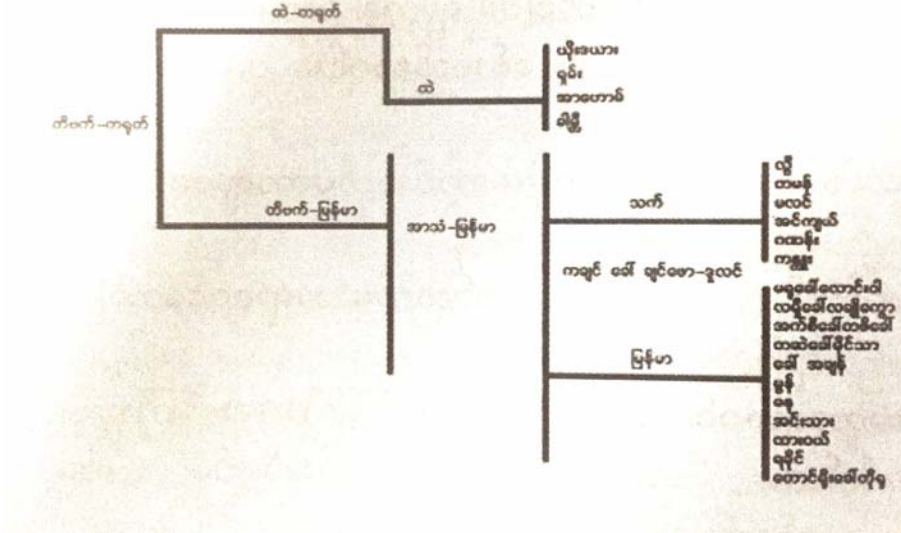
၁၉။ Htun Yee, Collection of Sayin(AD 1752-1885), Vol.II, Japan, Aichi University, 2003.

၂၀။ Report on the Administration of British Burma(1884-85), Rangoon, Supdt, Govt. Printing and Stationery, Burma, 1885 Part II

၂၁။ Than Tun, Dr., The Royal Orders of Burma, Part Eight(AD 1819-1851), Kyoto, Kyoto University Press, 1988.

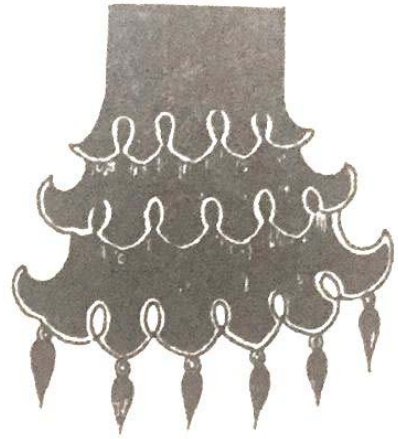
၂၂။ Frank N. Trange and William J. Koenig, Burmese Sittans 1764-1826, Arizona, The University of Arizona Press, 1979.

ရှမ်းနှင့်မြန်မာတို့၏ တိဗက်-တရုတ် အနွယ်ဝင်ပြဇယား

ကတောင်ရွှေရေးစာမရှိရုပ်ပန်းခက်ကိုက်

ခက်ရွန်းသုံးဆင့်

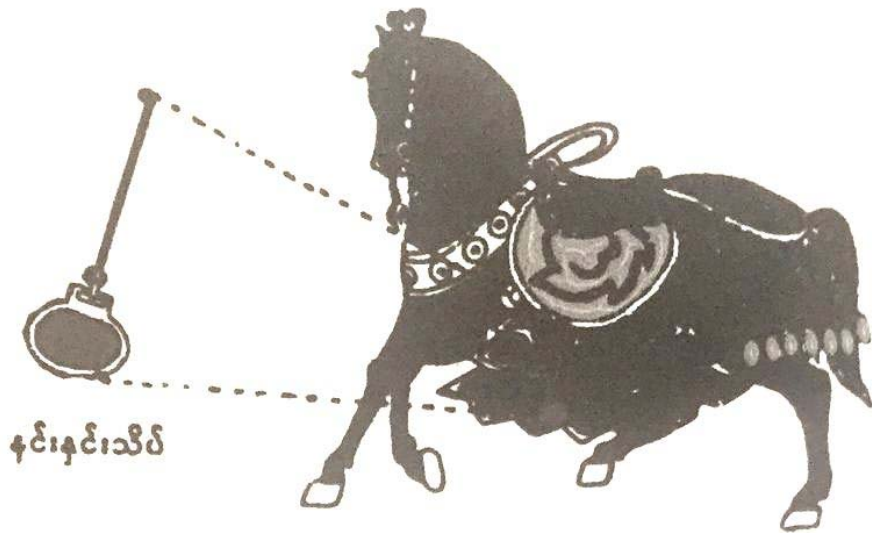
မြင်းဦးခေါင်းထိပ်ဆောင်း

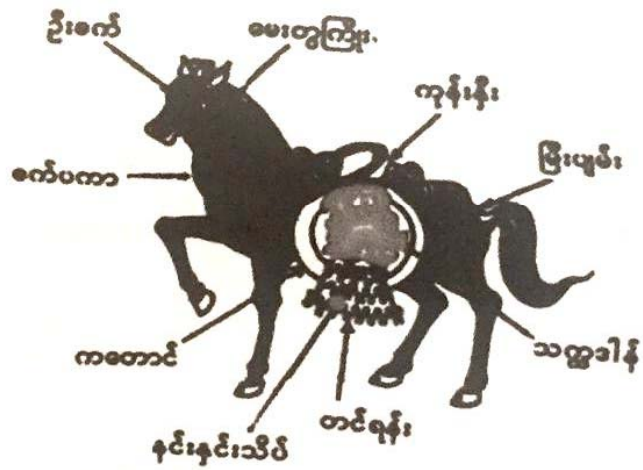
ဆိမ်မြောင်ရင်ပတ်ကွင်း

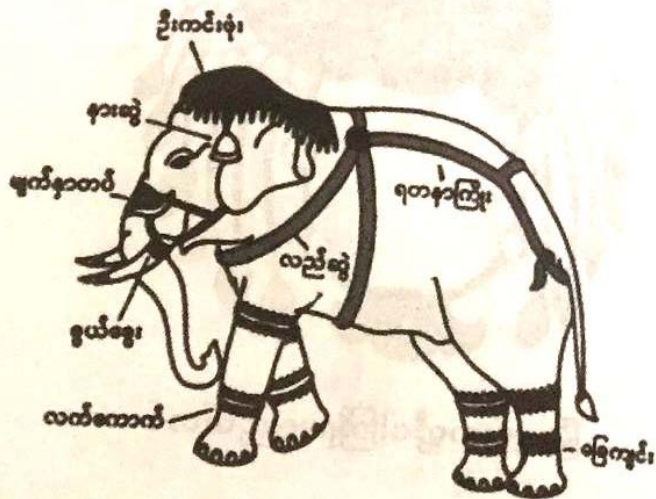
မြီးပျမ်းကတ္တီပါကြိုးရွှေကြယ်တပ်

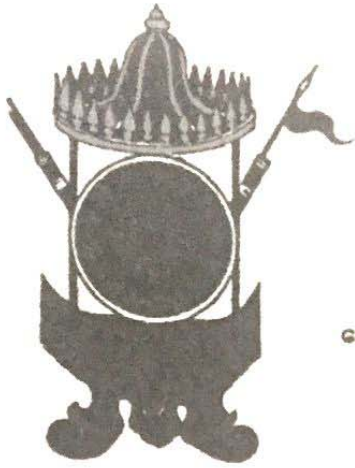

မြင်း၏ကကြီး

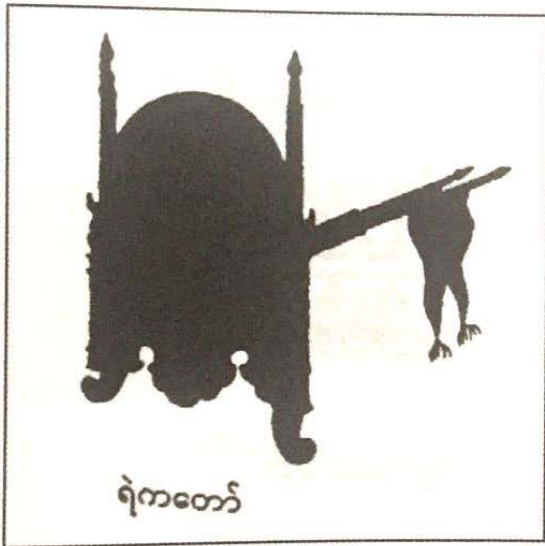

ဆင်၏ကကြီး

ပေါင်းဝန်းတော်

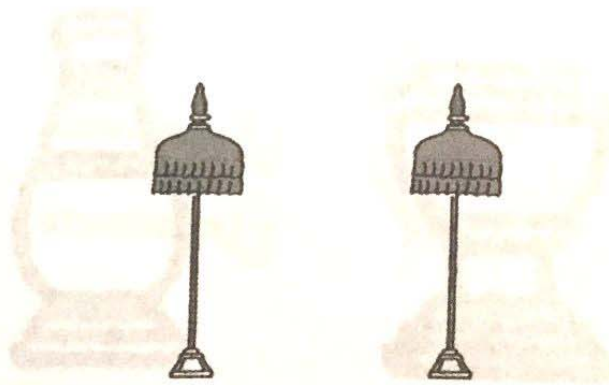
ရဲကတော်

ကျိုင်းအတွင်းမြင်ပုံ

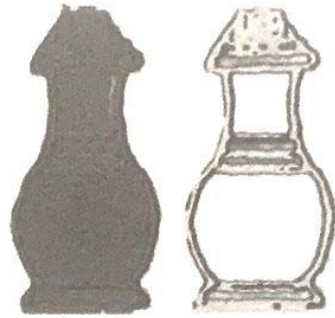
ကျိုင်း

ထီးပိန္နဲလက်

မန်းခွတ်ရှစ်မြှောင့်

ရွှေမြို့တာ ငွေမြို့တာ

ကွမ်းတောင်

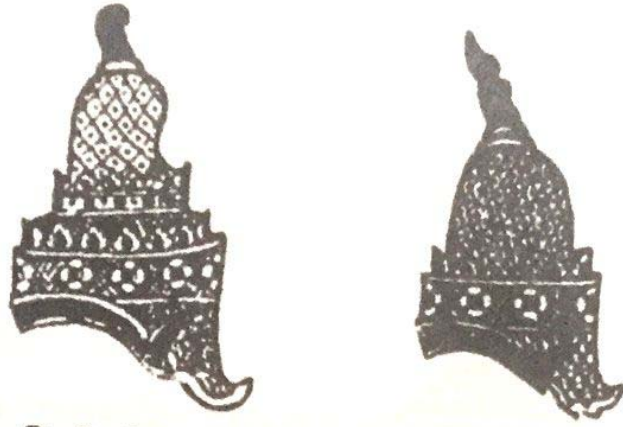
ကွမ်းလောင်း

မလား

တတောင်

ဝင်း၊ ဝင်းညှိဝင်းသား၊ ဝှုဉ္စေတ်တို့ အစမ်းအနားများတွင်
ဆင်ခြန့်သော ဦးမောင်းတော်

ရှမ်းစော်ဘွားတို့ ဆင်ယင်သည့်ခေါင်းပေါင်း (မောင်းတော်)

ချပ်နားတောင်း

ရတနာဝန်းတောင်း (ကွမ်းဝန်းထည့်သည့်ခွက်)

သင်္ဃာ

မကိုဋ်

သန်လျက်

သားဗြီးယပ်

ခြေနှင်း

ထိန်

မင်းမြောက်တန်ဆာငါးပါး